

НЕПАЛ. КАТМАНДУ – НА ПЕРЕХРЕСТІ ЕПОХ І СВІТІВ. ПОДОРОЖНІ НАРИСИ

У спекотний квітневий день, після довгого перельоту з Києва до міжнародного аеропорту Катманду, цегляного комплексу 1950-х років (у ньому є щось “радянське”, звісно з непальським обличчям), збудованого, до речі, на місці пасовиська “міських”, котрі вільно мандрують, але, безумовно, священних непальських корів, прямую на таксі до центру столиці Непалу. Шумна магістраль великого міста веде до старих в'їзних воріт. Ще сьогодні зранку я зустрів сніг у пустелі – у сучасному аеропорті емірату Шарджа, оазі сучасності серед безкрайніх просторів піску. Але вдень опинився в іншому світі. Старе місто зустрічає чудовими Білими воротами. Вони вражають: на машини, що проїжджають вниз, дивляться голови фантастичних істот (драконоподібних псів), рельєфні фігури індуїстських божеств. Балки, що підпирають дах, вкритий червоною черепицею, прикрашають також чудові різьблені роботи, що зображують знов-таки богів, виконані у краших традиціях непальського мистецтва. Всі ці міфічні мешканці старих воріт яскраво розфарбовані, що робить ворота по-східному еkleктичними... Так зустрічає гостей середньовічний Катманду. Катманду, він же Кантіпур, – столиця древніх королів і палаців, місто тисячі храмів і пагод, місто палігримів до святих місць і *садху*, які зреклися мирського, вчених брахманів і буддистів-священиків *субхаджу*, місто неварів і серце їхньої древньої культури і в той же час місто народу непалі, місто вузьких середньовічних вулиць і сучасне велике (за непальськими мірками, а за густотою населення – і за європейськими) місто-столиця нових скляних будинків (хоч таких тут і не так багато), банків, машин, західних туристів і “ашрамів” хіпі, місто контрастів і навіть різних світів, що дивовижно уживаються тут разом. І, звісно, перше, про що я подумав, тільки-но опинившись у столиці Непалу, – що Катманду – магичний “центр” цієї Середньої землі!

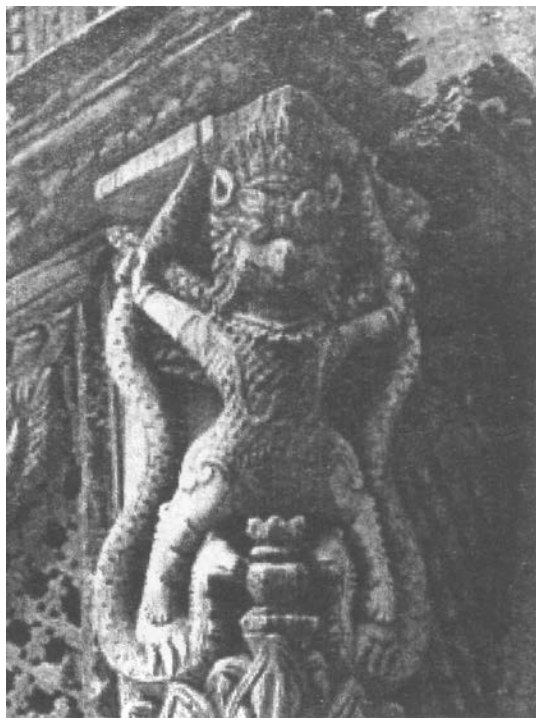
Непальські леви на Дарбар-сквер

Такі перетинає ворота, і я опиняюся в пробці на досить вузькій вулиці, що веде до Дарбар-скверу, центральної площі. Непальський рух на вулицях старого міста може здивувати західну людину ірраціональністю: це скоріше броунівський рух, аніж упорядкований (хоча офіційно рух у Непалі лівосторонній). Водії машин вважають обов'язковим постійно сигналізувати, а люди в сарі, чи в традиційному неварському вбранні, чи одягнуті дуже сучасно, чоловіки – в традиційних непалітопі (головний убір), рухаються навпростець, обходячи машини і мотоцикли, діти поспішають перебігти переповнену вуличку. Тут же можна зустріти господаря з козою, що також поспішає на інший бік у провулок, а священна корова миролюбно лежить посеред проїжджої частини і не залишає водіям іншого вибору, як просто об'їхати себе. На одній старовинній вулиці, що веде від Дарбару у туристичний район Тамель, я також помічав, що, незважаючи на вузькість середньовічного планування вулиці, рух в усіх напрямках продовжується, але це зовсім не заважає немолодому непальцю моли-

тися, сівши прямо на узбіччі поряд із дrevньою статуєю Ганеші, склавши долоні навпроти грудей (древні статуї, в тому числі й найдавніші, у цій гімалайській країні продовжують виконувати свої релігійні функції). Це хаотичне різнобарв'я кольорів, звуків, запахів, що потім може несподівано вразити, відкривши якусь таємну гармонію. Можливо, саме тому для непальця глибоке зосередження, медитація були можливими посеред усього цього руху і шуму. Його практика зовсім не була іншим, відчуженим, це була частина того, що відбувалося навколо на тій вулиці.

Три королівські міста (Бхадгаон (Бхактапур), Катманду (Кантіпур) і Патан (Лалітпур)) Долини будувалися в період Середньовіччя, за схожим у цілому планом (але цікаво, що кожне місто, згідно з легендами, будувалося, реалізуючи у просторі певний сакральний образ (наприклад, буддійську мандалу); так, Катманду у плані має форму меча Манджушрі, який, як розповідає буддійська легенда, створив Долину Катманду, розрубавши схили і випустивши древнє озеро, що було на місці Долини [Brown 1912, 60–65]. Патан був першою столицею королівства. Другою став Бхадгаон, а коли у XVI столітті три гілки династії Малла, що правила Непалом із початку XIII століття, розділили долину на три князівства, то всі три міста стали столицями однойменних князівств. Традиційно центром міста є Дарбар-сквер (Палацова площа) з королівським палацом із незліченною, як здається, кількістю храмів (у Бхадгаоні, правда, після землетрусу 1934 року багато з них були втрачені назавжди, й тому площа може видатися навіть порожньою). Однак та обставина, що у центрі площі розташований королівський палац, зовсім не означає, що торговельна вулиця-магістраль тут зупиняється. Як у Патані, так і в Катманду вона проходить повз палац і продовжується далі. Такою в Катманду є вулиця під назвою Діагональний Базаар, дорога, що існувала ще задовго до виникнення міста, – це був караванний шлях з Індії в Тибет. На ринку, що займає також і нижні яруси-основи пагод Дарбару, можна придбати овочі та фрукти, старовинні витвори мистецтва, древні монети, *кхукурі* (традиційний кинджал непальських горців) або ж живу козу чи курку. Тут кипить бурхливе життя. А пройшовши далі повз ряди торговок-неварок у яскравому одязі, можна вийти до знаменитого Кастамандапа (Каштхамандапа). Ця будівля, трьох'ярусна, з навислим дахом і гарними відкритими галереями на нижніх ярусах, приземиста і масивна у порівнянні із сусідніми яскравими, стрункими непальськими пагодами (які також називаються *дега*), стоїть неподалік від самого королівського палацу. Саме від Кастамандапа Катманду дістав свою нинішню назву (Кастамандап дослівно “палац (білого) дерева”). Кастамандап – сантал, тобто непальський своєрідний гостинний двір. Але вважається також, що раніше він був залом для засідань короля. Окрім того, і сьогодні він виконує функції храму. Місцева традиція відносить час будівництва храму-палацу до XI століття. Однак, скоріш за все, він був збудований королем Лакшмі Нарасімхою Маллою у XVI столітті [Муриан 2000, 82–84].

Старий королівський палац – Хануман-Дхока – це цілий комплекс будівель, у тому числі вишуканих яскравих малих палаців, веж, заплутаного лабіринту затишних внутрішніх двориків, королівських купалень зі статуями, храмів. Королівський палацовий комплекс будували впродовж століть. Чудовими добудовами XVII століття палац завдячує князю Катманду Пратапу Малла (1641–1674). Саме за його правління були створені надзвичайні внутрішні дворики,

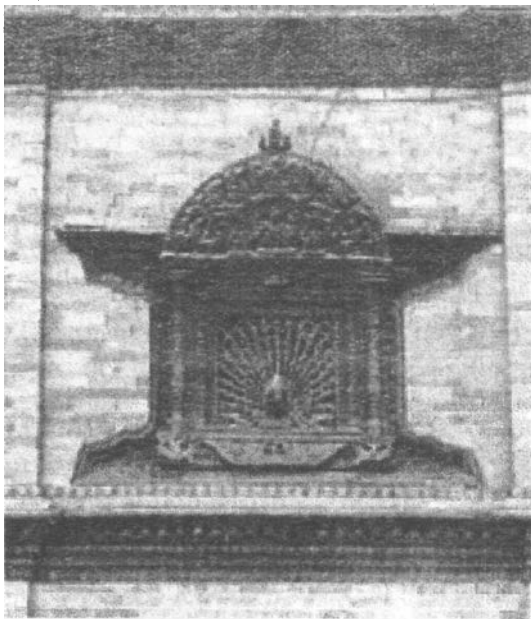
Гаруда. Оздоблення старовинного будинку

прикрашені фантастично-еклектичними статуями королівські купальні 1646 року, прекрасні білі різьблені фасади з балкончиками Хануман-Джока. На Дарбарі, серед гарних пагод-дега, стоїть висока колона зі скульптурою цього правителя – також традиційний елемент Дарбару усіх трьох королівських міст [Муриан 2000, 83].

Домінуючим храмом на Дарбарі є, безумовно, палацовий храм Таледжу, збудований у XVI ст. князем Махендрою Малла. У XVII столітті будівлю також прикрашав князь Пратап Малла, відомий як поет, меценат і великий будівничий Катманду. Цей правитель відомий також тим, що реставрував і оздобив буддійський комплекс Сваямбхунатх. Він же збудував для своєї *рані*, тобто королеви Рані Покарі, ставок із білим храмом посередині – чудовий зразок могольського мистецтва в Непалі. Загальна довжина храму Таледжу – 40 метрів, він стоїть на основі з 12 сходів-ярусів. Цікаво, що на рівні п'ятої сходинки храм має 16 маленьких двох'ярусних пагод-веж, що робить його неймовірно пишним. І, звісно, храм богині Таледжу, вкритий чудовими різьбленими прикрасами й інкрустаціями, – він справляє неабияке враження своєю монументальністю. Правителі Катманду, зводячи такий величний храм, хотіли перевершити інших князів Малла, зокрема збудований раніше храм Таледжу палацу Бхадгаону. Таледжу з XIV ст. вважалася покровителькою династії Малла, а потім і Шахів. Від неї залежало майбутнє королівської сім'ї. Тому саме за її храм “йшла битва”, як і за прихильність родової богині. Збудувавши такий вражаючий храм, князі Катманду хотіли продемонструвати свою першість серед Малла і “близькість” до тантричної покровительки.

З Таледжу безпосередньо пов'язана жива богиня, що також мешкає на Дарбар-сквері, – Кумарі Деві. Це богиня дівочої (жіночої) чистоти. Так, на Дарбарі завжди мешкали не тільки королі, а й навіть богині – для звичайних непальців у цьому немає нічого дивного. З Кумарі Деві тісно переплітається й монархія, тому що ще юну богиню чистоти називають Радж Кумарі, або королівська Кумарі (Кумарі завжди дівчинка і може бути богинею доти, доки не втратить жодної краплі крові; досягнувши 12–13 років, Кумарі перестає бути втіленням Таледжу, стає звичайною дівчинкою; тоді обирається нова Радж Кумарі). Культ її – шанування божественної енергії шакті, що походить з буддизму ваджраяни Долини Катманду. Культ Кумарі значно поширився у XIV ст., коли Таледжу стала богинею-покровителькою королів Малла, а потім і Шахів (хоча сам культ Кумарі, звісно, набагато старший; існували й існують також Кумарі толів, тобто вулиць або кварталів, – так, у Катманду існують чотири Кумарі, тобто Радж Кумарі і три “районні”) [Иванов 2002, 34–40].

Кумарі – це прояв тієї ж жіночої енергії, що часто у вигляді юної дівчини, жінки або дівчинки в індобуддійському світі “патрунували” правителів. У багатьох непальських легендах раджа отримує меч саме від дівчинки, насправді тантричної богині (це могла бути богиня тієї чи іншої місцевості, або Дурга, або Таледжу). Цікаво, що такий сон-видіння мав і король-об'єднувач Непалу – Прітхві Нараян Шах (1769–1775). Отримавши два мечі від маленької дівчинки (насправді богині, як розтлумачили королю, тоді ще князю Горкхи, його сон мудреці), він не сумнівався у перемозі [див.: Baral 1964, 17–33]. І справді переміг князів Малла та взяв Долину штурмом своєї грізної армії – і була створена єдина велика держава, Королівство Непал. Без благословення Кумарі король не міг правити – якщо юна богиня не давала свою “інвеституру”, це означало, що король помре або скоро втратить владу. Так сталося на свято Кумарі – Кумарі Джатру

Ажурне вікно королівського палацу

1768 року. Тоді вже замість Даяпракаша Малла, князя Катманду, благословення Кумарі отримав Прітхві Нараян Шах, який щойно захопив місто, змусивши князя Джаяпракаша втекти, так і не дочекавшись проходження цього особливого обряду “сходження на трон” (гаддіарохана) [Ледков 2002, 11–12]. Інший такий випадок стався у 1955 році, коли несподівано під час церемонії богиня “відмовилася” благословити (поставити тіку) короля Трібхувана (1911–1955), а поставила помилково тіку спадковому принцу Махендрі [Ледков 2002, 29–30]. Ще не старий, повний сил король Трібхуван справді помер через декілька місяців... Махендра так несподівано став королем, адже того “бажала” богиня. Як же непальцям не вірити у Кумарі, якщо богиня вирішує долю королів? Цікаво, що, хоча Радж Кумарі завжди благословляє індуїстського короля і шанується в першу чергу індуїстами Непалу (хоча буддистами теж), сама вона обирається з субкасти неварів-буддистів (майстрів-золотарів).

Побачити Кумарі, живу богиню-покровительку монархів, увійшовши до її старовинного палацу Кумарі-чоук XVIII століття, – великий успіх, як вважають непальці. А тим більше – для європейського туриста. За місцевими повір’ями, слід боятися її третього ока. Сама ж юна деві завжди є незворушною, що б не побачила. Увійшовши у внутрішній дворик палацу, я милувався чудовими різьбленими прикрасами у традиційному неварському стилі. Несподівано на другому поверсі у вікні з’явилася Кумарі – мила дівчинка років семи, справді з намальованим третім оком на лобі і в чомусь рожевому. Самі ж очі дівчинки видалися мені дуже незвичними, глибокими, але в той же час у них читалася дитяча цікавість. Довго дивитися на Кумарі не прийнято, тому я поспішив опустити очі, зробити поклін головою і, схрестивши долоні навпроти грудей, прошепотів традиційне “намасте”. Лише краєм ока я побачив, що богиня якимось дивно змахнула руками. Коли вона зникла, непалець, що стояв поряд, пояснив мені, що богиня тільки що привітала і навіть благословила всіх присутніх. Не знаю, наскільки це було так, але молодий непалець добре володів англійською і ще дещо розказав про живу богиню і про її важливість у житті Непалу. На виході з палацу живої богині він попросив “якихось монет з вашої країни”. Я знайшов десь у кишені українські копійки і віддав новому знайомому – побачивши тризуб, мій співрозмовник дещо здивувався, адже в Непалі це також популярний символ, тризуб Шиви, відома кожному “трісула”! Тризуб зображують на непальських монетах: його можна побачити як на старовинних мохурах XVII століття, так і на сучасних рупіях. Так само з цікавістю непальці зазвичай роздивлялися український паспорт із “трісулою” Володимира Великого... Вдячний і, як всі непальці, усміхнений, він прощається і зникає за рогом.

Фактично Дарбар-сквер складається з двох площ – це Хануман-Джока і Басантагур. Остання, яка була суттєво перебудована в пізніші часи, дістала назву від дев’ятиярусної вежі Прітхві Нараяна Шаха Басантагур. З неї відкривається чудовий вид на Дарбар і весь центр міста. На площу Басантагур виходить і палац Кумарі.

Навпроти палацу деві розташований новий корпус королівського палацу Гаддібайтак, збудований на початку XX століття в європейському стилі. Білий, з доричними колонами, західний гість посеред традиційної непальської архітектури, він дивним чином став частиною ансамблю, але підбілені стіни палацу Кумарі і храму Шиви поряд із ним все ж перегукуються (і не випадково).

Непальські пагоди-дега на Дарбар-сквері – чудовий “храмовий сад”. Маленькі чарівні одно- або двох’ярусні пагоди і великі храми, такі як храм Таледжу або Шиви (Маджу-дега), можна роздивлятися годинами. Це й прекрасне місце відпочинку для мандрівника – на сходах цегляної основи храмів.

Білі ворота Катманду

Є в Катманду і дуже незвичні, не типові для Непалу пам'ятки. Однією з них є висока біла вежа генерала Бхім Сена Тхапи, непальського прем'єра у 1806–1837 рр. Бхім Сен збудував її для своєї володарки, королеви Непалу. Тендітна біла красуня (її стрункість зовсім не псує той факт, що вона падає, за що її часом називають “Пізанська вежа Катманду”) несподівано вириняє на горизонті, якщо прогулятися центральними вуличками від Дарбару у напрямку до Рана-парку. За однією з легенд, інший легендарний непальський прем'єр з клану Рана, Джанг Бахадур, заскочив на самісінький верх вежі на своєму коні і вистрибнув униз. Кінь Джанга Бахадура загинув, але сам він вцілів [див.: Brown 1912].

Годинами можна ходити по старому Катманду, по його вузьких вуличках, де на кожному кроці знаходиш щось нове: різьблені оздоблення фасадів старовинних дво-три, часом п'ятиповерхових будинків, їхні вікна і декоративні балкончики, внутрішні дворики з храмами. Кожна річ, навіть маленька декоративна дерев'яна прикраса, у мешканців трьох міст долини – часто витвір мистецтва. Неймовірної краси павичі, казкові і міфічні істоти, дракони, боги і богині незчисленного непальського пантеону і будди – ось чим прикрашали та й зараз прикрашають свої чудові будиночки непальці. Чимось деякі з них нагадують середньовічні європейські будинки – так само вузькі, на три вікна, прилягаючи один до одного, тягнуться вони вздовж вузьких вуличок, перетинаючи невеличкі площі, несподівано повертаючи до маленьких індуїстських храмів, буддійських святилищ – чайтій, що зображують усміхнених будд. Деякі з цих маленьких ступ (тибетською їх називають чортенами) можуть походити від древніх часів Лічхави (VII–IX ст.), але й сьогодні присипані кіновар'ю і квітами, рисом під час ранкових служб баджрачар'ї (неварського священника-монаха). Багато таких чайтій також у внутрішніх маленьких двориках старих будинків – надзвичайно затишних місцях. Часто там граються діти і кипить повсякденне життя столиці – але зовсім не тої бурхливої столиці, що залишилася на вулиці ззовні, а провінційного старовинного міста. Це одна із загадок Непалу, таємниць трьох древніх міст Долини, своєрідна подвійність чи навіть потрійність їхнього буття. Сучасність у якійсь крайніх формах, дуже контрастно, співіснує із середньовічним духом. Схід із Заходом, бідність із багатством, вбогість і бруд – із найпрекраснішими витворами мистецтва.

Такий внутрішній, ніби прихований дворик із декількома чайтіями – центр життя місцевої спільноти. Заходячи туди, часто зустрінеш непальця чи непалку, що привітно посміхнеться і привітає тебе, з повагою схиливши голову. За схожим принципом, навколо внутрішнього двору зі ступою чи храмом, організовані й деякі *бахали* – своєрідні “монастирі” непальської *ваджраяни*, більше схожі на комуни-згромадження сімей священнослужителів неварського буддизму. Всі вони живуть у будинках навколо цього внутрішнього дворику – мікрокосму їхнього життя. Потрапивши в ці мікросвіти старого Катманду, можна втратити відчуття часу. Може здатися, що ти опинився десь у XVII столітті. Саме тут згадаєш, що час же – поняття відносне. Подібне відчуття виникає, коли дивишся на всевидячі очі Будди, зображені на древній ступі Сваямбхунатх. Радісне, ірраціональне відчуття, але нове, незнайоме до того. Що життя людини у порівнянні з вічним потоком Всесвіту?

У туристичному районі Тамель ви побачите зовсім інший бік життя Катманду. Все налаштовано *на* і зроблено *для* західного туриста. Безліч яскравих магазинів і крамничок із сувенірами, книгами, прикрасами, зброєю, одягом займають усі перші поверхи будинків. Тут постійно голосно грає музика, в тому числі сучасна західна, багато кав'ярень і ресторанів, готелів. Усі розваги, які тільки непальці можуть запропонувати. Безумовно, туризм годує багатьох непальців і є суттєвим джерелом прибутків для цієї бідної країни. Вулиці Тамеля переповнені як місцевими мешканцями, так і людьми Заходу. Можна тут зустріти також японців, китайців і туристів із “найнесподіваніших” країн. У цьому районі майже на кожній вулиці західному “серу” обов'язково запропонують покурити маріхуану або гашиш, без цього навряд чи картина туристичного магніту Катманду була б повною. Навіть аскетичні йоги-шиваїти скажуть вам, що не обходяться без цих допоміжних засобів “розширення трансцендентної свідомості”.

Іншим центром космополітичного життя, своєрідним полюсом тяжіння є Фрік-стріт (Freak Street, назва вулиці на непалі – Чхочхен Тол) – але іншого заряду. Поліос цей притягує часто людей незвичайних, яких привели у Непал зовсім не гірські походи і

навіть не непальська екзотика. Строката і яскрава Фрік-стріт, що тягнеться від площі Басантапур (з будь-якої точки вулиці чудово видно вежу Перемоги короля Прітхві Нараяна – вежу Басантапур), – місце зустрічі творчих людей, митців: музикантів, художників і письменників – відважних шукачів нових духовних горизонтів, що приїхали у Непал, щоби знайти свого гуру. Так, Фрік-стріт – це Сохо Катманду, вулиця художників, шматочок старого міста, куди вдихнули нове життя, з незабутньою атмосферою творчості і свободи самовираження. Тут багато кафе і ресторанів, де неформальної зовнішності, часто виглядаючи як хіпі, молоді люди збираються строкатою юрбою, щоб поспілкуватися. Хтось активно спілкується, а хтось, замкнувшись у власному світі, читає книгу або просто сидить ніби частина атмосфери. Тут, у цій громаді “мандрівників життя”, немає випадкових людей, але кожен часто перебуває у своєму вимірі, на власній хвилі, хоч і сидить серед веселої громади. Це ще більше створює особливе відчуття “перехрестя стежок”. Серед них є й непальці, але в основному це представники різних країн, народів, континентів. Я зустрічав англійців, швейцарців, угорців, німців, австрійців, датчан і росіян. Нові хіпі, або фрікі, як вони себе називають, приїхали навіть із Лівану, щоб влаштувати цілий концерт незвичної медитативної акустичної музики у Покхарі, чудовому куточку Непалу на захід від Долини. Але кінцевим місцем їхньої мандрівки, звісно, була Фрік-стріт. Тут з ними й була нагода поспілкуватися. Серед групи з чотирьох чоловік, арабів-християн, виявився й один вірмен, предки якого покинули батьківщину 1915 року. Пришельцям із різних світів завжди є чим поділитися. Молодий вірмен зі здивуванням та інтересом слухає про вірменські громади України, про вірменський кафедральний собор у Львові, освячений католикомом всіх вірмен (адже він, безумовно, віруючий ВАЦ). Як і багато інших мандрівників у Гімалаях, він переймається проблемами ненасильства, духовної пустки суспільства, мертвих стереотипів, що не дають справжньої свободи. Непал для цих людей, звісно, є місцем зустрічі та спілкування, обміну ідеями, а також місцем духовних пошуків.

Є на Фрік-стріт і декілька баба – місцевих пандитів, мудреців. Вони свого роду шамани, і їхня присутність, їхній незвичний зовнішній вигляд – також те, що можна “схопити” у цьому творчому районі непальської столиці. Важко сказати, чи є в їхньому погляді щось містичне і що насправді знають ці пандити, але з одним із них мені навіть пощастило поспілкуватися. Наполовину поляк, наполовину монгол, професор університету, завжди у своїй чорній рясі та дивному “періхівському” головному уборі, – безумовно, непересічна особистість. У Катманду він вже десять років, місцеві мешканці знають і поважають його як баба (як виявилось, значну частину свого життя він провів в Україні). “І що ви думаєте, Непал, – скептично каже він, – це земля духовного оновлення, батьківщина Будди, де ви досягнете просвітлення!? Нічого подібного, це така ж країна, як усі! І люди тут такі ж самі!” Він часом суворо, навіть занадто суворо говорить про цю бідну гірську країну. Але навряд чи можна відобразити чи виразити ту суворість погляду старого, вкритого зморшками обличчя поодиноких, майже зниклих тут тепер, перших хіпі Фрік-стріт, коли вони дивляться на цю гамірливу неформальну молодь (нових хіпі), що продовжує збиратися тут, у країні їхніх молодих надій і мрій. Це одинокі ветерани того самого руху 1960-х у Європі та Америці, що, ймовірно, брали участь у студентських революціях, лишали рідний дім, протестуючи проти несправедливої, бездуховної західної дійсності та обмежень, воєн і насильства, слухали Джиммі Хендрікса на Вудстоку, збиралися тисячами в ашрамах у пошуках трансцендентного і намагалися побудувати новий світ. Непередбачуваними стежками долі занесло їх у Непал, звідки вони вже не змогли повернутися, хоча їхні ашрами, різні поселення “нового соціального ладу” в Гімалаях давно перестали існувати.

Катманду, як і сам Непал, – місце, в якому є нерозгадана таємниця. І це не змогли б заперечити навіть найскептичніші критики. Це місце, куди хочеться повернутися – до заплутаних шумних східних вулиць, струнких, величких і в той же час неймовірно милих, затишних пагод-дега, до тихих старих дворів, древніх ступ, які стережуть непальські камінні леви і монахи в оранжевих тогах, до натовпів переповнених вулиць Катманду – може, серед тисяч цих облич і усмішок мандрівникові з далекої країни усміхнуться на мить Вішну і Будда, що оберігають Непал...

ЛІТЕРАТУРА

Иванов Б.А. Культ Кумари в Непале // **Культура Непала: традиции и современность.** Санкт-Петербург, 2000.

Ледков А.А. Жрецы и чиновники (Взаимодействие религиозных и государственных институтов в традиционном обществе Непала) // **Культура Непала: традиции и современность.** Санкт-Петербург, 2000.

Муриан И.Ф. Искусство Непала. Древность и средневековье. Москва, 2000.

Baral, Leelanatheshwar Sharma. Life and Writings of Prithvinarayan Shah. Unpublished PhD dissertation, University of London, 1964.

Brown, Percy. Picturesque Nepal. London, 1912.

Д.Є. Марков